

В. В. Муж

Львівський державний університет внутрішніх справ,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права

Т. З. Гарасимів

Навчально-науковий інститут психології та права
Національного університету “Львівська політехніка”,
заступник директора – декан повної вищої освіти ІНПП,
професор кафедри теорії та філософії права,
д-р юрид. наук, професор

ЮРИДИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ДОКТРИНИ

© Муж В. В., Гарасимів Т. З., 2015

Досліджено загальні характеристики юридичного моделювання правової свідомості особи, групи, суспільства.

Здійснено спробу змоделювати головні характеристики явища правосвідомості залежно від загальноприйнятих правових концепцій становлення та функціонування права.

Доходимо до висновку, що юридичне моделювання правової свідомості залежить від сформованих в суспільстві теоретичних засад праворозуміння. Побудова ідеальної моделі цього явища зумовлює комплексний підхід до усвідомлення ціннісних основ права.

Ключові слова: закон, наукова модель, норма права, право, правова теорія, правові відносини, правосвідомість, школа права.

В. В. Муж, Т. З. Гарасимів

ЮРИДИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЫ

Исследованы общие характеристики юридического моделирования правового сознания индивида, группы, общества.

Сделана попытка смоделировать главные характеристики явления правосознания в зависимости от общепринятых правовых концепций становления та функционирования права.

Приходим к выводу, что юридическое моделирование правового сознания зависит от сформированных в обществе теоретических основ правопонимания. Построение идеальной модели этого явления предопределяет комплексный подход к осознанию ценностных основ права.

Ключевые слова: закон, научная модель, норма права, право, правовая теория, правовые отношения, правосознание, школа права.

V. V. Muzh, T. Z. Garasumiv

LEGAL MODELLING OF LAW CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF LEGAL DOCTRINE

The article is devoted to the study of the General characteristics of modelling of legal consciousness entity, group and society.

The author is attempting to simulate the main characteristics of the phenomenon of consciousness depending on the generally accepted legal concepts of formation and operation of the law.

We come to the conclusion that legal modelling of law consciousness depends on the prevailing in society theoretical principles of legal understanding. Constructing an ultimate model of this phenomenon leads to a comprehensive approach to realize the value of law.

Key words: statute, science model, the rule of law, law, legal theory, legal relations, justice, law school.

Постановка завдання. Формування будь-яких суспільних відносин побудовано на реалізації прогнозованих, теоретично обґрунтованих чи обраних шляхом запозичення моделях їх розвитку. Особливо це помітно на сучасному етапі проведення адміністративної реформи в нашій державі, де за основу береться модель адміністративного врядування Республіки Польща. Причому, моделювання використовується не тільки в державних інститутах, а й в більш особистісних зв'язках, зокрема таких, як сім'я, дружба, кохання та ін. Нерідкими є випадки перенесення особою моделі відносин у сім'ї батьків на свої міжособистісні зв'язки з іншими людьми. Прикладом може бути прояв схильності до насильства в майбутньому дитини, один з батьків якої вчиняв насильство щодо іншого. Хоча, в цьому випадку може проявитися позитивна якість моделювання, а саме відображення в свідомості дитини негативної моделі сімейних відносин, реалізацію якої вона буде прагнути уникати в майбутньому.

Формування ринкових відносин в Україні також не обійшлося без запозичення європейських чи американських зразків (моделей) корпоративного управління бізнесом (ведення справ). У правозахисній діяльності набуло поширення створення адвокатських фірм партнерського типу, застосовуючи за аналогією досвід західноєвропейських та американських колег.

Беззаперечно, що безпосередньо у праві, а також розвитку, формуванню правових відносин моделювання займає одне з не останніх місць. Найпростішим прикладом виступає положення Конституції України, відповідно до якого наша країна проголошена демократичною, правовою державою. Тобто, законодавчо закріплено, що за основу регулювання відносин в Україні береться модель демократичної, правової держави.

Людський мозок здатний моделювати різні ситуації, зокрема ті, яких поки що не існує. До модельних ситуацій також може формуватися відповідне відношення. Наприклад, суб'єктам законодавчої і правозастосовної діяльності необхідно прогнозувати та оцінювати наслідки прийнятих правових актів, реакцію суб'єктів масової правосвідомості на прийняті рішення. Отже, правосвідомість наділена такими властивостями, як перспективність та ретроспективність [1, с. 26, 27].

Саме тому, досліджуючи правосвідомість, важливо не залишити поза увагою її юридичне моделювання, для забезпечення якісного процесу пізнання цього явища.

У цій науковій статті ми не намагатимемося сформувати власну реальну чи ідеальну модель правової правосвідомості, а зупинимося здебільшого на загальних рисах, характеристиках моделювання правової свідомості загалом.

Мета статті. Дослідити з теоретико-правових позицій аспекти юридичного моделювання правової свідомості.

Аналіз досліджень. Проблема правової свідомості особи, групи, чи суспільства приділяється значна увага з боку науковців, зокрема таких, як Ю. Дмитрієнко, Ю. Калиновський, М. Кельман, С. Кравченко, П. Рабінович, С. Ситар, О. Скакун, С. Сливка, М. Цимбалюк та інші.

Проте нами одними з перших здійснено спробу змоделювати головні характеристики цього явища залежно від загальноприйнятих правових теорій формування, функціонування та розвитку права.

Основна частина. Доволі слушно з приводу озвученого вище питання висловив наукове бачення професор М. Кельман, що "У цілковито загальному вигляді наукова модель, безперечно, може розумітися буквально як уявний образ, проте вважається, що такий рівень узагальнення різко

знижує евристичні можливості теоретичного моделювання, хоча такий підхід до питання досить поширений серед науковців. ...Річ у тому, що теоретична модель, власне кажучи, “копіює” не сам об’єкт, а лише його певні властивості. Якби вдалося модельно репрезентувати об’єкт у всіх його властивостях, проявах і функціях, то ми б отримали не модель об’єкта, а його копію. Таким чином, перш ніж конструювати наукову модель, необхідно провести наукові дослідження обраних властивостей, здійснити формування певних уявлень і знань про ці властивості, тобто те, що інколи називають “передмодельними розробками”. Натомість маємо ризик отримати певну репрезентацію об’єкта, що перебуває з ним не в модельних відношеннях, а, наприклад, в ілюстративних (макет). Отже, модельне відображення наукового типу отримується за умови попередньої аналітичної роботи у межах пізнавальних цілей науковця” [2, с. 246, 247].

Беручи до уваги зазначену наукову позицію, доходимо висновку, що оскільки правосвідомість проявляє себе в усвідомленні цінності права, то для формування моделі останньої важливо проаналізувати розуміння права, його суспільну сутність на конкретному етапі.

Так, в умовах Радянського Союзу, коли “панувало” соціалістичне право, яке здебільшого мало зобов’язальний та формалізований характер, еталон правосвідомості ґрунтувався на безумовному виконанні суб’єктами норм радянського закону. Модель правосвідомості, своєю чергою, виражала класову основу. У цей період Б. Бабій, В. Зенін, М. Козюбра, В. Оксамитний, писали: “І все ж правосвідомість різних категорій населення в нашому суспільстві і на сучасному етапі його розвитку єдино тільки в основному та головному. Вона й не може бути в умовах соціалізму, навіть зрілого, тотожною у всьому і для всіх ...Соціалістична правосвідомість не виключає й інших відмінностей правосвідомості різних категорій населення. Це обумовлено тим, що суспільство в умовах зрілого соціалізму ще не є повністю соціально однорідним. Ще не переборені суттєві відмінності між класами, між містом і селом, а також між розумовою та фізичною працею. Є й інші відмінності між окремими категоріями населення. Тому виокремлення окремих категорій населення, особливо по їх правосвідомості, окремими її сторонам, вкрай важко. Ця важкість проявляється ще й тому, що не всяке виокремлення тої чи іншої категорії населення має значення для аналізу групової правосвідомості” [3, с. 89]. Досить акуратний підхід з боку науковців до аналізу групової правосвідомості за категоріями населення виражений, на нашу думку, тогочасним ідеологічним партійним баченням великої ролі кожного класу для побудови комунізму, що не давало змогу науковцям критично оцінити “відсталість” правосвідомості якогось із них. За таких умов ускладнювалося формування моделі правосвідомості, коли неможливо було реально оцінити усі можливі аспекти її становлення. З іншого боку, моделювання правосвідомості відходило на задній план, оскільки зрілий соціалізм був лише перехідним етапом до комунізму, а за ключовими ідеями останнього таке явище, як право, приречене на відмирання, тому й моделювання еталону відношення суб’єктів до нього втрачало, на нашу думку, свій зміст.

Розуміючи, що ключовим пунктом правосвідомості є усвідомлення цінності права, на чому неодноразово наголошували дослідники цього явища, то вважаємо за необхідне формування моделей правової свідомості охарактеризувати залежно від основних теорій (концепцій) його (права) становлення, розвитку та функціонування. В рамках нашої статті зупинимось саме на природно-правовій, позитивістській, історичній, психологічній та соціологічній школах права, без проведення глибокого аналізу їх виникнення, а беручи до уваги постулати, що стосуються змісту та сутності права.

Найбільш плідним періодом у розвитку теорії природного права, її розквітом вважається XVII–XVIII ст. Ідеї природного права активно використовували і розвивали Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо та ін. Саме завдяки їх зусиллям склалася школа природного права, яка справила значний вплив на розвиток як національного, так і міжнародного права. Природне право уявлялося як кодекс правил, що закріплювали політичний та юридичний ідеали. Все, що не відповідає чи суперечить цим ідеалам, повинно бути змінено чи відмінено. Природне право – це теоретична доктрина, за якою джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Людині природні права належать від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх [4, с. 132].

Виходячи з цієї теорії правосвідомість повинна виражатися через наступні ознаки: 1) природна рівність усіх людей, що ґрунтується на усвідомленні суб’єктами правосвідомості належності всім без

винятку певних прав (на життя, свободу, працю, соціальне забезпечення, власність тощо), які не можуть бути порушені іншими людьми чи іншими учасниками правових відносин; 2) особа розуміє, що вона наділена ними (правами) внаслідок свого народження і ніхто не вправі позбавити її цих прав; 3) бажане право відображається у свідомості в якості нових невід'ємних гарантій та благ, або в модифікованій реалізації уже існуючих; 4) усвідомлення права як чогось вищого за будь-які інші суспільні явища чи інститути, зокрема інституту держави; 5) виникнення природних прав базується на моральних, релігійних, етнічних нормах, які притаманні цьому суспільству, а тому їх виконання, як правило, не потребує додаткового роз'яснення та усвідомлення.

Наведені нами модельні ознаки правосвідомості в рамках природно-правової доктрини характеризують здебільшого позитивні аспекти, що відображаються на свідомості особи. Проте, на нашу думку, ідеалізм суспільством теорії природного права може призвести, також, і до негативних наслідків, а саме: 1) неоднозначного бачення особою, групою чи суспільством усієї сукупності прав, які наділені їм природою; 2) можливість виникнення конфлікту на ґрунті небажання особою визнавати окремі правила, які визнані суспільством, через власну їхню інтерпретацію; 3) усвідомлення того, що дані природою права не потребують санкціонування з боку держави, а існують вже апіорі, може призводити до нехтування надання основоположним правам і свободам формальної визначеності.

Все ж “природно-правова модель правосвідомості” проявляється у тому, що наділені природою права усвідомлюються належними представникам усього людства, виражають волю більшості суспільства, є загальновизнаними, перебувають в тісному взаємозв'язку з потребами кожного члена соціуму та, як правило, не спричиняють спротив у суспільній свідомості через їх реалізацію. Важливою рисою правосвідомості за даним напрямом у праві, на нашу думку, є його суспільне бачення поза межами норм, прийнятих державою, оскільки вони не завжди (через некомпетентність, корупційну складову в органах влади тощо) виражають справедливість. Тому якісною основою цієї моделі виступатиме бажання індивідів, членів соціальних груп відновити чи покращити стан справедливості в суспільстві.

При чому, індивід, соціальна група чи суспільство в цілому, акцентуючи увагу на правах, які наділені кожному природою, безумовно буде аналізувати новоприйняті норми на відповідність визначеній ними мірі свободи. Варто зазначити, що така міра свободи у даному розумінні може визнаватися правом тільки в тому випадку, якщо вона отримує схвальне ставлення з боку більшості. Рівень правосвідомості в такому суспільстві близький за своєю сутністю з рівнем моралі та культури.

Наступною доктриною, що беззаперечно заслуговує на увагу зі сторони формування моделей правосвідомості, виступає позитивістська. Позитивне право – чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно-визначеного змісту і форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин. Філософським підґрунтям для розвитку природного права стала концепція юридичного позитивізму. Її представники – Дж. Остін (Англія), К. Бергом і П. Лаванд (Німеччина), Ж. Есмен (Франція), Г. Шершеневич (Росія) – право розглядали як позитив. Факт, що не вимагає особливого аксіологічного осмислення. З цієї точки зору дуалізм природного і позитивного права представники юридичного позитивізму вважали помилкою спекулятивно-метафізиної філософії права. Вони стверджували, що існує тільки позитивне право (сукупність норм, що приймаються державою), а все інше становить моральну оцінку чинного позитивного права. Така оцінка на їх думку, суб'єктивна, неодноманітна і необов'язкова. Тому її необхідно виключити з юридичної науки. Предметом останньої повинно бути “право у власному розумінні, позитивне право, незалежно від того, хороше воно чи погане [5, с. 617].

У цьому розумінні права модель правосвідомості окреслюється нормами, які складають систему законодавства певної держави. Позитивним аспектом виступає усвідомлення суспільної необхідності надання правилам поведінки юридичної форми та змісту. Спрощується процедура накопичення правових знань, їх доведення до громадян з метою безумовного виконання. На буденному рівні виявляється легкістю і простотою відношення до права індивідами в різних соціальних групах, тобто є норма, значить усі без винятку повинні її виконувати. В такому середовищі доволі безпроблемною виявляється реалізація загальноприйнятого положення, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності за їх порушення. У зв'язку з тим, що прийняття закону вважається ключовим для регулювання суспільних відносин.

Однак, роль правосвідомості зводиться до накопичення її суб'єктами правових знань, а саме положень нормативно-правових актів, без мети здійснення їх належної оцінки. Такий стан речей здатний спричинити явище конформізму в суспільстві через пристосування до сформованих правил поведінки і в подальшому небажання змінювати дійсну правову реальність. Хоча ця ж реальність може зазнавати швидкоплинних змін, оскільки в такому середовищі зміни проводяться шляхом прийняття нового правового акта. За таких умов, важливе місце в регулюванні суспільних відносин займає правосвідомість суб'єктів законодавчої ініціативи та представницьких органів законодавчої влади. Оскільки, цінними можуть визнаватися тільки формалізовані та/або санкціоновані державою правові норми, то правосвідомість за цим підходом, на нашу думку, визначається, як правило, по низхідній лінії “правосвідомість влади – правосвідомість народу”, тобто ключове місце залишається за владою.

Виходячи з положень історичної школи права (Німеччина наприкінці XVIII ст. – Г. Гуго, К. Савін'ї, Г. Пухта), яка набула назву за основним положенням своєї концепції, що право кожного народу є його історичною спадщиною, тобто об'єктивним процесом історичного життя кожного народу. Вона відкинула поділ права на природне і позитивне, притаманний природно-правовій теорії, і заявила, що існує одне національне право, котре перебуває у тривалій еволюції (від звичаїв і традицій до позитивного права) разом з народом – органічно, повільно й безконфліктно розвивається разом з його мовою і звичаями. Справжнім джерелом національного права визнавався не закон, а звичай, який є відтворенням “духу”, свідомості народу [6, с. 31].

Таке середовище сприйняття права зумовлює дещо схожі тенденції з природно-правовою теорією щодо безконфліктності акумулювання особами чинного права (однак має місце інша підстава), оскільки воно є віддзеркаленням у свідомості всього народу сформованих протягом певного часу правил поведінки, які пройшли процедуру схвалення внаслідок довготривалого їх виконання, заснованого на досвіді, тобто емпірично. Захист цих норм (правил поведінки) пов'язаний не стільки з юридичною відповідальністю за їх порушення, а відбувається шляхом застосування громадського осуду до порушника. Зрозуміло, що процес пізнання правових норм здійснюється поступово у зв'язку з соціалізацією індивіда. Тому їх засвоєння не має, як правило, характеру негативного примусу, оскільки відповідає реаліям правового стану суспільства.

Незважаючи на позитивні аспекти акумуляції у свідомості правових норм, основаних на звичаї, та доволі нескладній, як правило, їх реалізації, все ж зміна правового стану в суспільстві (нами береться до уваги саме покращення стану) відбувається в такому середовищі достатньо повільно, через необхідність проходження стадії багаторазового використання правила поведінки та може спричинити конфлікт на рівні правової психології з приводу запозичення та санкціонування норм права в інших культурних чи етнічних спільнот. Бажане право в даному випадку сприймається тільки через усталене правило поведінки, тому новоприйняті норми з метою регулювання швидкоплинних відносин у суспільстві можуть відобразитися негативно у свідомості більшості його членів. Така система права характеризується своєрідною етнічною чи культурною “замкнутістю”, хоча позитивним все ж залишається національна ознака права та відповідно правової свідомості. В соціальних групах та й суспільстві загалом завжди виявляється присутнім “постійно діючий” національний складник правосвідомості, завдяки якому зберігається правова ментальність нації, її “правова самовизначеність”.

Психологічна теорія, представниками якої є Л. Петражицький, Г. Тард, Л. Кнапп та ін., визнає правом конкретну психологічну реальність - правові емоції людини. Останні мають імперативно-атрибутивний характер і поділяються на: 1) переживання позитивного права, яке встановлене державою; 2) переживання інтуїтивного, особливого права. Інтуїтивне право виступає регулятором поведінки людини, тому розглядається як реальне, дієве право. Позитивним в цій теорії, на схвальну нами думку професорів М. Кельмана та О. Мурашина, є те, що теорія звертає увагу на одну з важливих сторін правової системи — психологічну. І це відповідає дійсності, адже неможливо готувати і видавати закони, не вивчаючи рівень правової культури й правосвідомості в суспільстві, не можна і застосовувати закони, не враховуючи психологічні особливості індивіда. Недоліками цієї теорії, з його точки зору, є її однобічний характер, відрив від об'єктивної реальності, неможливість у її рамках структурувати право, відрізнити його від інших соціально-регулятивних явищ [7, с. 196].

Беручи до уваги позицію вказаних вище науковців, зазначимо, що виражаючи право через психологічні аспекти особи, правова свідомість буде характеризуватися здебільшого буденністю сприйняття права. Оскільки емоції притаманні усім без винятку людям, а їхнє формування у свідомості напряду залежить від умов середовища, в якому перебуває особа, то основою її правових рефлексій виступатиме правосвідомість соціальної групи. Зауважимо, що соціальна група в цьому ракурсі може виконувати двояку функцію. По-перше, стримувальним фактором вираження правових емоцій (надання зовнішньої форми через юридично значимі дії), за рахунок колективного впливу, а по-друге, навпаки, надавати “колективний поштовх” до дії, яка породжує юридичні наслідки.

Модель правосвідомості, яка побудована на цьому підході до права, повинна виражатися з позитивної сторони близькістю до ідей справедливості, гуманності права, оскільки правові емоції та інтуїція детермінуються моральними засадами суспільства, однак присутня загроза ототожнення права (“його звинувачення”) з політичною чи економічною ситуацією, що склалася в державі. Цей ефект, якщо змодельовати право за зразком психологічного напрямку, здатний проявлятися у країнах з низьким рівнем соціального захисту населення. Виникає громадська “зневіра” до регулювальних можливостей норм позитивного права через неможливість задоволення ними суспільних інтересів, пов’язаних з економічним добробутом та стабільністю. Така ситуація може спровокувати явище деформації правосвідомості, яке, незважаючи на переважні позитивні якості інтуїтивного права (справедливість, рівність, гуманність тощо), може провокувати задоволення таких інтересів неправовим шляхом.

Слід зазначити, що саме “психологічна модель правової свідомості” може характеризуватися значною “ламкістю”, порівняно з наведеними нами вище, оскільки побудована на емоційному сприйнятті права. Будь-яка особа наділена природою специфічними психологічними особливостями, притаманною їй стійкістю до стресових чи конфліктних ситуацій. Через те, ми вважаємо, що вираження (модельовання) правосвідомості, враховуючи психологічну концепцію права, ускладнюється індивідуальними особливостями кожної особи.

Соціологічна теорія права зародилась у середині XIX ст. Її представниками були Л. Дюгі, С. Муромцев, Є. Ерліх, Г. Гурвіч, Р. Паунд. Соціальна теорія розглядає право як емпіричне явище. Основний аргумент її полягає в тому, що “право слід шукати не в нормі чи психіці, а в реальному житті”. В основу права покладені суспільні відносини, захищені державою. Норми закону, правосвідомість не заперечуються, проте і не визнаються правом. Вони є ознаками права, а само право – це порядок у суспільних відносинах, у діях людей [7, с. 196].

За цією теорією правову свідомість слід визначати як похідне явище від права. Сама ж правосвідомість “губиться” в руслі суспільних відносин і таким чином, не може слугувати ідейною основою права. В цьому аспекті бажане право не формується за рахунок правових поглядів, оцінок, теорій, а “будується” самими правовими відносинами, переважно уже під час настання певної юридичної події, або навіть після.

Зрозуміло, що яке б місце (в даному випадку другорядне) не займала правосвідомість в правовому регулюванні, все ж “тягар правозастосовної практики лягає на її плечі”. Має місце оцінка юридичної ситуації, в залежності від соціально-налаштованих суспільних відносин.

Характерною рисою правосвідомості буде її суспільна спрямованість, відображення його (суспільства) існуючих реалій. Кожний член соціуму спроможний бути творцем юридичного права, внаслідок свого бачення регулювання відносин у суспільстві, а також внаслідок підвищеної ролі суб’єктів правовідносин у їх регулюванні.

Важливе значення на формування суспільної правосвідомості відводиться правовому досвіду, який ґрунтується на безпосередній участі суб’єктів у процесі їх власної соціальної адаптації. Уявлення про право характеризується не стільки формальною визначеністю, а як динамічний елемент будови соціуму, оскільки воно (право) сприймається як регулятор відносин, які вже потребують цього регулювання. Цінність права відображається в свідомості індивідів, соціальних груп як певна його характеристика, завдяки якій право здатне вирішити конфліктну ситуацію в межах соціальної спрямованості суспільства. Акцент не роблять на чинних правових нормах, а до уваги беруть загально визнані принципи права, накладаючи їх на умови такої юридичної ситуації.

На нашу думку, в контексті соціологічної теорії права проблема виникає з суспільним баченням майбутнього правового середовища, через обмеження права реальним станом відносин у такому суспільстві. Модель правосвідомості здебільшого виражає критику регулювання правових відносин, опираючись на соціальну адаптованість якісних засад суспільства.

Слід зазначити, що запропоновані нами характеристики формування правосвідомості побудовані на викладених вище концепціях виникнення і розуміння права в їх (концепціях) “чистому вигляді” та показують виключно залежність моделювання правосвідомості від теоретично обґрунтованих правових позицій в певному суспільстві. Тому, в даній статті ми не намагалися сформуванню ідеальної моделі правової свідомості, а лише відобразили деякі позитивні аспекти праворозуміння, які вважаємо є необхідними для її формування та заслуговують на нашу увагу.

Нами не дарма було залишено поза увагою одну з найпопулярніших правових теорій у нашій країні – примиренську (інтегровану або інтегральну) (Д. Холл, Е. Аннерс, Г. Берман, В. Кравитц, У. Проберт, А. Поляков, Ю. Хабермас). Оскільки, остання поєднує позитивні якості названих вище концепцій та дає змогу якісніше підійти до розуміння правової свідомості. Вона заснована на положенні, що кожна з трьох класичних конкуруючих теорій – природно-правова, юридико-позитивістська, соціологічна (до неї деякі із зазначених учених відносять також й історичну школу права) – виділяла лише одну з вихідних форм буття права і виключала інші, тоді як згідно цій теорії, усі вони мають бути примирені шляхом широкого визначення права. Термін “інтегрована юриспруденція” уведений професором Джеромом Холлом. Він поєднав ідею про моральну цінність права (теорія природного права), ідею про соціальні умови формування і функціонування права (соціологічна теорія права), ідею про юридичні поняття і терміни (позитивістська теорія права); визначив право як тип соціальної дії, процес, у якому норми права, цінності і факти зростаються й актуалізуються законотворчістю. Цю теорію називають примиренською й тому, що вона ставить на перше місце серед функцій права її соціальну комунікативну, компромісну функцію, трактує право як примирителя конфліктних ситуацій [6, с. 34-35].

За даним підходом до розуміння права, виникає можливість побудови моделі правосвідомості, яка буде наближатися до “ідеальної”, через здатність ширше охопити теоретичну площину сформованих на даному етапі розвитку цивілізації ідей розвитку та функціонування права.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що юридичне моделювання правової свідомості потребує належного теоретичного підґрунтя та напряму залежить від сформованого в суспільстві розуміння самого права.

Викладені нами теоретичні моделі правосвідомості, залежно від загальновідомих концепцій становлення та функціонування права, мають як позитивні, так і негативні сторони, оскільки ми вважаємо, що для побудови ідеальної моделі цього явища необхідно враховувати усі (або принаймні більшість з них) якісні показники розуміння права, усі ознаки його ціннісною сторони, що може бути використано в подальших наукових дослідженнях з цього питання.

1. Бреднева В. С. *Уровни правосознания и юридическая деятельность: монография* / В. С. Бреднева. – Южно-Сахалинск: СахГУ, 2010. – 164 с. 2. *Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження*. – Тернопіль: Тернограф, 2009. – 288 с. 3. Бабий Б. М. *Правовое воспитание и социальная активность населения* / Б. М. Бабий, В. П. Зенин, Н. И. Козюбра, В. В. Оксамытный. – К.: Наукова думка, 1979. – 328 с. 4. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.* – К.: “Укр. енцикл.”, том. 5. – 2003, с. 736 5. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.* – К.: “Укр. енцикл.”, Т. 4.– 1998. – с. 720. 6. Скакун О. Ф. *Теорія права і держави: підручник* / О. Ф. Скакун. – 4-те вид., доп. і перероб. – К.: Алерта, 2013. – 524 с. 7. Кельман М. С. *Загальна теорія держави і права: підручник* / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2008. – 477 с.